

י.ד. צוואת הרמב"ם ללומד מספרו

אם ברצונך להשיג את כל אשר בו באופן שלא יישמט ממך דבר ממנו, פרש את פרקי זה לפי זה.

ותהי מטרתך לא רק להבין כל פרק בכללות משמעותו, אלא גם לתפוש כל ביטוי המופיע בו תוך כדי הדברים, גם אם אין ביטוי זה שייך למטרת אותו פרק. שכן בספר זה אין הדברים אמורים בצורה מקרית אלא בדיוק רב, בקפדנות מופלגת וזהירות מפני פגימה בהבהרת בעיות סבוכות. לא נאמר בו שום דבר שלא במקומו אלא להבהרת משהו במקומו. לכן אל תמשיך את דברי בדמיונות השווא שלך פן תפגע בי ולא תועיל לעצמך. אלא ראוי לך שתלמד את כל הראוי ללמוד.

ותסתכל בספרי זה תמיד, כי הוא יסביר לך את רוב המקומות הקשים בתורה הקשים לכל בר דעת.

אני משביע באלוהים יתעלה את כל מי שיקרא בספרי זה שלא יבאר דבר ממנו, אפילו לא מילה אחת, ולא יסביר ממנו לזולתו אלא מה שהוא ברור ומבואר בדברי חכמי תורתנו המפורסמים שקדמו לי; ואילו דברים שהוא מבין בספרי, וזולתי מחכמינו המפורסמים לא אמרום, אל יסביר, ואל יתפרץ להשיב, שהרי ייתכן שמה שהבין מדברי שונה ממה שהתכוונתי אליו והוא יזיק לי כגמול על כוונתי להועיל לו ויהיה משלם רעה תחת טובה.

אלא, יסתכל נא בספרי כל מי שהוא נפל בידו, והיה אם ירוה את צמאונו אפילו בדבר כלשהו מכל מה שקשה, יודה לאל ודיו במה שהבין. ואם לא ימצא בו דבר המועיל לו כלל, יחשוב כאילו הספר לא חובר. אם יראה לו בו פגם לפי סברתו, יפרשנו (שלא כפשוטו) וידין לכף זכות אפילו בפירוש דחוק ביותר כפי שנצטווינו לגבי המונינו, כל שכן לגבי חכמינו ונושאי תורתנו³⁹ המתאמצים ללמדנו את האמת לפי השגתם.

יודע אני שכל איש מתחיל, אשר לא למד דבר מן העיון, יפיק תועלת מכמה מפרקי

הערות - ילמד עניים דרכו

39 עיין אבות א, ו ובפירוש הרמב"ם: "והוי דן את כל האדם לכף זכות - עניינו, שאם יהיה אדם שאינו ידוע לך, לא תדע האם צדיק הוא או רשע, ותראהו עושה מעשה או אומר דבר, שאם יפורש באופן מה הריהו טוב, ואם תפרשהו באופן אחר הרי הוא רע - פרשהו כטוב, ואל תחשוב בו רע. אבל אם היה איש ידוע שהוא צדיק, ומפורסם במעשי הטוב, ונראה לו מעשה שכל תכונותיו יורו על היותו מעשה רע, ואין להכריע בו שהוא מעשה טוב אלא בדוחק רב מאוד ובאפשרות רחוקה - צריך לפרש אותו כטוב, הואיל ויש צד אפשרות להיותו טוב, ואין מותר לחושדו, ועל זה יאמרו: 'כל החושד כשרים לוקה בגופו'. וכן אם היה רשע ונתפרסמו מעשיו, ואחר כך ראינוהו עושה מעשה שראיתו כולן מורות שהוא טוב, ובו צד אפשרות רחוקה מאוד לרע - צריך להישמר ממנו, ולא להאמין בו טוב, הואיל ויש בו אפשרות לרע, אמר: 'כי יחנן קולו אל תאמן בו, כי שבע תועבות בלבו'. ואם היה בלתי ידוע, והמעשה נוטה אל אחד משני הקצוות - צריך בדרך המעלה שידון לכף זכות, איזה משני הקצוות שתהיה".

מסלול 1: יום ג לפרשות ויקהל (פקודי)
מסלול 2: יום ה לפרשת כי תשא

ספר זה, ואילו האיש השלם, בן תורה - וכפי שאמרת, נבוך - יפיק תועלת מכל פרקיו, ומה רבה תהיה שמחתו בו וכמה יערב לאוזנו! ואילו המבולבלים אשר מוחותיהם לוכלכו בדעות שאינן נכונות ובדרכים מסלפות, וחושבים את אלה לחוכמות אמיתיות, וטוענים שהם אנשי עיון, שעה שאין להם ידיעה כלל בדבר הנקרא חוכמה באמת - הללו יירתעו מפרקים רבים בספר. ומה מאוד יקשו עליהם, מכיוון שהם לא ישיגו בהם משמעות כלל ומכיוון שמתוכם יתברר שפסולים המטבעות המזויפים שבידם שהם אוצרים ורכושם השמור עמם לעיתות מצוקה.

והאל יתעלה יודע שתמיד יראתי מאוד מאוד מלכתוב את הדברים שברצוני לכתוב בספר זה, מכיוון שהם דברי סתר שלא נכתב עליהם ספר באומה בימי הגלות האלה, אשר מה שנכתב בהם נמצא בידינו וכיצד אחדש אני חידוש ואכתוב עליהם? אלא שהסתמכתי על שתי הנחות: האחת מה שאמרו (חז"ל) על מעין עניין זה (תהלים קיט, קכו; ברכות ט, ה): "עֲשׂוּתָּהּ לְעֲשׂוֹת לָהּ הַפְּרוּ תוֹרַתְךָ". השנייה מה שאמרו (אבות ב, יז):

הערות - ילמד ענוים דרכו

40 את שלושת חיבוריו הגדולים - פירוש המשנה, משנה תורה ומורה נבוכים - כתב הרמב"ם מתוך תודעה של "הצלת הדור", של תחושה שהעם עומד על סף קטסטרופה. בהקדמה למשנה תורה מבאר הרמב"ם את הבלבול שנוצר בפסיקת ההלכה לאחר חתימת התלמוד: "ובזמן הזה תקפו הצרות יתירות ודחקה השעה את הכל ואבדה חכמת חכמינו ובינת נבוננו נסתרה. לפיכך אותם הפירושים וההלכות והתשובות שחברו הגאונים וראו שהם דברים מבוארים נתקשו בימינו ואין מביין ענייניהם כראוי אלא מעט במספר. ואין צריך לומר הגמרא עצמה הבבליה והירושלמית וספרא וספרי והתוספתא שהם צריכים דעת רחבה ונפש חכמה וזמן ארוך ואחר כך יודע מהם הדרך הנכונה בדברים האסורים והמתירים ושאר דיני התורה היאך הוא. ומפני זה נעתי חצני אני משה בן מיימון הספרדי ונשענתי על הצור ברוך הוא ובינותי בכל אלו הספרים וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים..." בפירוש המשנה הוא מתאר את החיסרון בידיעת הקשר שבין המשנה להכרעה התלמודית הסופית: "וראיתי אחרי כן לחבר על כל המשנה חיבור הכרחי כמו שאבאר בסוף דברי אלה. ומה שהביאני לכך מפני שראיתי התלמוד עושה במשנה מה שלא יוכל שום אדם להשיגו בסברא לעולם, שהוא מביא כללים ואומר לך שמשנה זו נבנתה באופן כך וכך, או שזאת המשנה חסרה בלשונה וצריכה להיות כך, או שזאת המשנה לפלוני וסברתו כך. ועוד שהוא מוסיף בנוסחה ומחסר ממנו, ומגלה טעמיה. וראיתי שאם יהיה החבור הזה על כל המשנה כפי שהכוונה שנבאר, יהיה בו ארבע תועליות גדולות. האחת, שנודיע פירוש המשנה הנכון וביאור דבריה, לפי שאם תשאל גדול שבגאונים על פירוש הלכה מן המשנה לא יוכל לומר לך בה שום דבר, אלא אם כן היה זוכר על פה תלמוד אותה ההלכה, או יאמר לך עד שנעיין מה שאמרו בה בתלמוד, ואין ביכולת שום אדם לזכור כל התלמוד על פה, ובפרט כשהלכה אחת במשנה מתפרשת בארבעה וחמשה דפים מפני שנכנסים מעניין לעניין, וההוכחות והקושיות והתירושים עד שלא יוכל לסכם מה שנתברר בפירוש אותה משנה אלא הבקי בעיון. כל זה אם לא תהיה אותה ההלכה מאותם ההלכות שאין פירושם מסתיים אלא בשתיים שלוש מסכתות. והשנית, הפסקים, שאני אומר לך על יד פירוש כל הלכה כדעת מי המעשה. והשלישית, שיהיה כמבואר למתחיל בעיון, וילמוד ממנו דרך דיוק הדברים וביאורם, ויהיה כמי שהקיף את כל התלמוד, ויעזרהו מאוד בכל התלמוד. והרביעית שהוא יהיה כמזכיר למי שכבר למד וידע, שיהיה כל מה שלמד מזומן לפניו תמיד, ותהיה משנתו ותלמודו סדור על פיו..." וכן כאן במורה מפני המבוכה שנבוכו רבים במפגש עם הפילוסופיה.

"וכל מעשיך יהיו לשם שמים". על שתי ההנחות האלה הסתמכתי במה שכתבתי בחלק מפרקי הספר הזה.

בסיכומי של דבר, אני האיש אשר בהציק לו עניין וצרה לו הדרך, ולא ימצא תחבולה ללמד אמת שיש עליה הוכחה מופתית, אלא בכך שיעשה את המתאים לאיש אחד מעולה ואינו מתאים לעשרת אלפים בורים - הריני מעדיף לאמור זאת לו לברו ואיני שועה אל הגנאי של אותו עם רב⁴¹, ואשים לבי לחלץ אותו יחיד מעולה מן הסבך שנסתבך בו, ואדריכנו ממבוכתו עד שיגיע לשלמות וירוח לו.

טו. הסיבות לסתירות בספרים ומהן הסיבות לסתירות שבספר זה

סתירה או ניגוד הנמצאים בספר מן הספרים או בחיבור מן החיבורים, סיבתם אחת משבע סיבות:

הסיבה הראשונה היא שהמחבר אסף דבריהם של אנשים בעלי דעות שונות, אך השמית שמות בעליהם ולא ייחס כל דבר אל אומרו. בחיבור ההוא תימצא סתירה או ניגוד, מכיוון שאחת משתי קביעות היא לשיטת פלוני והקביעה השנייה לשיטת אלמוני.

הסיבה השנייה היא שמחבר אותו ספר היתה לו דעה וחזר בו ממנה, ודבריו הראשונים והשניים נרשמו.

הסיבה השלישית היא שאין דברים אלה כולם כפשוטם, אלא קצתם כפשוטם וקצתם משל שיש לו משמעות נסתרת. יש גם ששתי הקביעות הסותרות זו את זו כפשוטן הן משלים, וכאשר מבינים אותן כפשוטן הן סותרות או נוגדות זו את זו.

הסיבה הרביעית היא שיש תנאי שלא נאמר במפורש במקומו מתוך הכרח כלשהו, או שהנשואים שונים זה מזה ואחד מהם לא הוסבר במקומו, כך שבדברים נראית סתירה, אף שאין סתירה.

הסיבה החמישית היא הכרח שעשוי להיווצר בשעה שמלמדים ומביאים לידי הבנה. והוא שיש עניין עמוק כלשהו אשר קשה לציירו. המחבר נאלץ להזכירו או להניחו כהנחה מוקדמת להסברת עניין אשר קל לציירו ואשר מן הראוי להקדימו בהוראה לפני זה הראשון, שכן לעולם יש להתחיל בקל יותר. המורה ייאלץ אפוא לוותר על דיוק העניין הראשון ולהסבירו בכל דרך שתזדמן לו ובעיון שטחי. הוא לא יתחיל

הערות - ילמד עננים דרכו

41 עיין בהקדמה למשנה שהרמב"ם מבאר שכל העולם לא נברא אלא בשביל האחד המעולה, וכל שאר בני אדם לא נבראו אלא להיות לו לצוות-חברה, או כדי לספק את צרכיו. הרמב"ם הולך אפוא בדרכו של בורא עולם ומעדיף לתת השלמה לאותו איש מעולה, אף שהרבה בורים עלולים שלא להבין את הספר ולזלזל בו.

מסלול 1: יום ג לפרשות ויקהל (פקודי)
מסלול 2: יום ה לפרשת כי תשא

לדקדק באמיתתו אלא יניח אותו בהתאם לדמיונו של השומע, כדי שהוא יבין מה שנדרש עכשיו להבין. מאוחר יותר יפורט אותו עניין עמוק ותובהר אמיתתו במקום הראוי לה.

הסיבה השישית היא שהסתירה חבויה ואינה מתבררת אלא לאחר הנחות מוקדמות רבות. ככל שדרושות יותר הנחות מוקדמות לגילוי הסתירה, כך היא חבויה יותר⁴². הדבר נעלם מן המחבר והוא סובר שאין סתירה בין שתי הקביעות הראשונות. אך כאשר נוטלים כל קביעה מהן ומוסיפים אליה הנחה מוקדמת אמיתית ומתחייבת מסקנה, וכן עושים לגבי כל מסקנה, שמוסיפים אליה הנחה מוקדמת אמיתית ומתחייבת מסקנה, מגיע הדבר לאחר מספר שלבים לידי סתירה או ניגוד בין המסקנות האחרונות. כגון זה נעלם מעיני החכמים מחברי הספרים. אבל ששתי הקביעות הראשונות תסתורנה זו את זו בצורה גלויה, אלא שהמחבר שכח את הראשונה בשעה שרשם את השנייה במקום אחר בחיבורו - זה פגם גדול מאוד. אדם כזה אינו נמנה בין האנשים שראוי להתחשב בדבריהם.

הסיבה השביעית היא הכרח לדון בדברים עמוקים מאוד אשר יש להסתיר חלק מענייניהם ולגלות חלק. לפעמים יש הכרח, על סמך אמירה מסוימת, לדון בעניינים אלה בדרך של קביעת הנחה מוקדמת כלשהי, ובמקום אחר יש הכרח לדון בהם בדרך של קביעת הנחה מוקדמת סותרת לזו. ראוי שההמון לא ירגיש בשום אופן בנקודת הסתירה ביניהם. יש שהמחבר נוקט בכל תחבולה כדי להסתיר זאת.

הסתירות הנמצאות במשנה ובפירוטות - הן על-פי הסיבה הראשונה. כמו שאתה מוצא אותם אומרים תמיד: קשיא רישא אסיפא, והתשובה תהיה: רישא ר' פלוני וסיפא ר' פלוני. וכן תמצא אותם אומרים: ראה רבי דבריו של ר' פלוני בכך וכך וסתם לן כוותיה וראה דבריו של ר' פלוני בכך וכך וסתם לן כוותיה. לעתים קרובות תמצא אותם אומרים: סתמא מני? ר' פלוני היא, מתניתין מני? ר' פלוני היא. דברים אלה לא ייספרו מרוב.

ואילו הסתירות או הניגודים הנמצאים בתלמוד הם על-פי הסיבה הראשונה והשנייה. כמו שאתה מוצא אותם תמיד אומרים: בכך וכך סבר לה כר' פלוני ובכך וכך סבר לה

הערות - ילמד ענוים דרכו

42 דוגמה לדבר: אריסטו קיבל שאין לתאר את האל בתארים חיוביים, ואף על פי כן כשהגיע לשאלת חידוש העולם או קדמתו הוא נטה לשיטת הקדמות, בין השאר בעקבות קושיה על החידוש: הרי הקב"ה שלם ואינו משתנה ואילו החידוש מורה על שינוי באל, שתחילה לא רצה לברוא ואחר כך רצה. ובאמת, אם מעיינים היטב, הרי הגדרת האל כשלם שאינו משתנה חוטאת בהגדרה חיובית של האל ובהגשמה (עיין מו"נ ב, ח). כמו כן אריסטו טען שהאל אינו יודע את הפרטים המשתנים שבעולם הגשמי, כי אם כן הרי שדעתו גם כן משתנה וזה בלתי אפשרי. אולם כשמעיינים היטב, הרי שבכך חטא אריסטו שהשווה בין ידיעת האל לידיעתנו וזו הגדרה חיובית לעצמות האל והגשמה (עיין מו"נ ג, ב).

כר' פלוני. וכן הם אומרים: סבר לה כוותיה בחדא ופליג עליה בחדא. והם אומרים: תרי אמוראי אליבא דר' פלוני - שיטה זאת כולה נוהגת על-פי הסיבה הראשונה. ואילו בהתאם לסיבה השנייה הוא מה שהם מסבירים: הדר ביה רב מההיא, הדר ביה רבא מההיא, ובודקים איזו משתי הדעות היא המאוחרת. וכן מה שהם אומרים: מהדורא קמא דרב אשי אמר לן כך וכך ומהדורא בתרא אמר לן כך וכך.

ואילו הסתירות והניגודים המופיעים לכאורה בכמה מקומות בכל ספרי הנביאים הם מחמת הסיבה השלישית והרביעית, וכלפי עניין זה היתה כל ההקדמה הזאת מכוונת. וכבר יודע אתה שחכמינו ז"ל מרבים לומר: כתוב אחד אומר כך וכתוב אחד אומר כך וקובעים שיש סתירה לכאורה. אחרי-כן הם מסבירים שבעניין חסר תנאי או שהנושא (בכל אחד משני הכתובים) שונה, כמו שאמרו (שבת ל, א): "שלמה, לא דיין שדברין סותרין דברי אביך, אלא שהן סותרין זה את זה" וכו'. אמירות כאלה מרובות בדברי החכמים ז"ל, אלא שלרוב הם עוסקים בדברי נבואה המתייחסים לדינים ולדרך ארץ. מטרתנו אנו, לעומת זאת, להעיר על פסוקים אשר יש בהם לכאורה סתירות בדעות ובאמונות. אפס קצתו של זה יבואר בכמה מפרקי הספר הזה⁴³, כי עניין זה אף הוא מסתרי תורה.

השאלה אם יש בספרי הנבואה סתירות מחמת הסיבה השביעית היא נושא לעיון וחקירה, ואין לענות על כך על סמך אומדן והשערה.

אך אי ההתאמות אשר בספרי הפילוסופים, אנשי-האמת שביניהם, הן מחמת הסיבות החמישית והשביעית. לעומת זאת הסתירות הנמצאות ברוב ספרי המחברים והמפרשים, זולת אלה שהזכרנו, הן מחמת הסיבה השישית. וכן נמצאות במדרשות ובהגדות סתירות גדולות מחמת סיבה זו⁴⁴. הילכך הם אומרים: "אין מקשין בהגדה". כן יש בהם סתירות מחמת הסיבה השביעית.

אולם אי-ההתאמות המצויות בספר זה הן מחמת הסיבות החמישית⁴⁵ והשביעית⁴⁶. דע זה והבינהו לאמיתו והתעמק בו מאוד כדי שלא יביכו אותך כמה מפרקיו.

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 43 עיין לדוגמה במר"נ ב, כט.
- 44 כלומר, יש אמירות שבעומקן הן סותרות. אולם אין זה מפני חוסר העמקה או תשומת לב, אלא מפני שבדרשת הפסוקים ניתן לדרוש באופן מהופך לכיוונים שונים. דרשן יכול לדרוש פסוק בתורה באופן אחד ואחר כך באופן אחר והפוך לו כי רוצה להעביר רעיון אחר. לכן אין מקשין בהגדה.
- 45 עיין לדוגמה בפרק יז - הדעה החמישית (ההשגחה פועלת על פי המשפט, וכל מקרי האדם במשפט בהתאם למעשיו) ופרקים יח ו-נא (ההשגחה תלויה ברמת דבקו של האדם בה' ואם אינו דבק נופל למקרים). וכן פרקים נו-נח.
- 46 עיין לדוגמה בחלק ג פרק יג (בשאלת תכלית הבריאה ביאר הרמב"ם שכל פועל ה' למענהו - לרצונו) ובפרק כה (שם קובע הרמב"ם שאין פועל ה' ללא תכלית, אלא הכל בחכמה). וכן בפרק כו (טעמי המצוות שרירותיים) ופרק מו (שם מביא הרמב"ם טעמים לפרטי המצוות).

שאלות מנחות:

- ✦ מה יש לעשות כדי לפרש את פרקי הספר "זה לפי זה"?
- ✦ כיצד צריך להתייחס כאשר נראה לנו שבאמצע הפרק הרמב"ם נוגע בנושא שאינו שייך לכלל הפרק?
- ✦ האם הרמב"ם מצפה שהמסקנות של לומד הספר יוציאו אותו מהמסורת המקובלת מחו"ל? אם יש מי שהגיע למסקנות אלו, מה זה אומר על הבנתו בספר?
- ✦ מי הם ה"מבולבלים"?
- ✦ למה חשוב לרמב"ם להדגיש שהוא כתב ספר זה מתוך יראה ולא בביטחון שכך צריך לעשות?
- ✦ מדוע הרמב"ם התייחס לדור כ"עת לעשות לה"?
- ✦ כיצד פתר הרמב"ם את הבעיה שהציב בתחילת ההקדמה, שסתרי תורה אין לכתוב ולפרסם בהמון, ושמפני זה חכמים דיברו במשלים? איך זה קשור לאופן הכתיבה של הרמב"ם?